

**INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ANTROPONIMLARNING
O‘XSHASH BIRLIKLARI**

Payanova Dilbar Kurbanovna,

2nd course Master of

Termez University of economics and service,

Annotatsiya: *Ushbu maqolada antroponimlarning o‘xshashligi, kelib chiqishi va etimologiyasi muhokama qilinadi. Shuningdek, antroponimlar o‘zbek va ingliz tillari misolida tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *ismlar, taxallus, laqab, antroponimlar, qiyosiy tahlil.*

O‘zbek tilshunosligida atoqli otlar tizimini o‘rganish borasida muayyan ishlar amalga oshirilgan. Ayniqsa, E. Begmatov, N. Husanov, G. Sattorov, S. Rahimov, I. Xudoynazarov, R. Xudoyberganov va boshqalar o‘zbek antroponimlari haqidagi materiallarni to‘plashga, ularning leksik va semantik xususiyatlari, lingvistik tuzilishi, ismlarning etnografik va motivatsion ma’nolarini o‘rganish, o‘zbek mintaqaviy antroponimiyasining o‘ziga xos tomonlarini kuzatish, ismlarning orfografik va izohli lug‘atlarini tuzish sohalariga munosib hissa qo‘shishgan. Biroq, o‘zbek antroponimiyasining paydo bo‘lishi va rivojlanishi, ismlarning nominativ xususiyatlari, nomlashning motivatsion asoslari, lingvistik va nolingvistik tamoyillarning roli, antroponimiya sotsiologik nuqtai nazardan ilmiy o‘rganish kabi masalalar o‘z yechimini kutayotgan muammolardan bo‘lib qolmoqda. Ismlar tizimini sotsiologik jihatdan o‘rganmasdan turib, antroponimlarning kelib chiqishi, antroponimlar tizimining rivojlanishi, boyitilishi va o‘zgaruvchan xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslab bo‘lmaydi.

Antroponim so‘zining leksik ma’nosini aniqlashdan avval, antroponimiya atamasiga alohida e’tibor qaratish kerak. Barchaga ayonki, ismlarni o‘rganadigan tilshunoslik bo‘limi onomastika bo‘lib, unda antroponimika odamlarning ismlari, familiyalari va taxalluslarini o‘rganadi. Antroponimika antroponimning nutqdagi vazifasini shaxsning jamiyatga kirishi, o‘zgarishi, yoshi, ijtimoiy yoki oilaviy

holatida kuzatiladigan o'zgarishi sifatida belgilaydi, boshqa millatlar vakillarining yashash tarzi bilan bog'liq ismlar o'zgarishi, farqlanishi, o'ziga xosligi, ularning kelib chiqishi, jamiyatda qo'llanilishi, foydalanish qoidalari, tuzilishi va antroponomik tizimlarning rivojlanishi antroponomikaning muhim qismidir.

Antroponimlar o'zida tarixiy, geografik va lingvistik ma'lumotlarni jam qilgan bo'lib, ular semantik xususiyatlarga ham egadir. Manbalarda nomlash bo'yicha turlicha fikr va qarashlar mavjuddir. Antropolog Ernest Begmatov shunday deydi: "Nomlash odati bir kishini boshqasidan ajratish zaruratidan kelib chiqadi. Keyingi va rasmiy familiyalar, taxalluslar, otasining ismi, ajdodlar (patronomik) ismlari va shaxsni nomlashning turli shakllari, shuningdek, boshqa shakllari va usullari bunday hayotiy ehtiyojning qonuniy mahsulotlaridir". Insonning ismi uni boshqa odamlardan farqlash uchun xizmat qiladi va unga butun hayoti davomida ko'p jihatdan ta'sir qilishi mumkin [1;604].

Antroponimlar va ularning turlari muammosi ham dolzarbdir. Shunday qilib, lug'at tilning mavjudligi va uning tarkibiy xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Onomastika bo'limi ham kichik tizimlarga bo'lingani kabi, antroponimlar ham o'z ichida quyidagi tizimlarga bo'linadi. Bular:

1. Shaxsiy ism (tug'ilganda qo'yilgan ism)
2. Familiya (umumiy ism yoki otasining ismi)
3. Otaning ismi
4. Mononimlar
5. Taxallus
6. Taxalluslarning har xil turlari
7. Matronim
8. Kriptonom (taxallus)
9. Adabiy asarlarning antroponimlari (adabiy antroponimiya)
10. Xronimlar (tarixiy voqealar nomlari)
11. Mifonimlar (yunoncha afsona, ism, unvon)
12. Toponimlar (joy nomlari)
13. Makronimlar (katta hududlar, yirik ob'ektlarning ma'lum nomlari)

14. Gidronimlar (suv bilan bog'liq nomlar)
15. Teonimlar (diniy nomlar)
16. Astronomlar (Koinot nomlari)
17. Fitonimlar (o'simlik nomlari)
18. Zoonimlar (hayvonlarning nomlari) va boshqalar.

Qadim zamonlardan beri olimlarning e'tibori onomastik leksikaga hamda uning faol qatlami hisoblanmish antroponimlarga qaratilgan. Ular faylasuflar, tarixchilar, tilshunoslar, adabiyotshunoslar tomonidan keng o'rganib kelinmoqda. Onomastik leksika, ayniqsa, antroponimlar lisoniy tizimning eng keng tarqalgan va eng faol nutqiy qo'llanishda bo'lgan uzvlaridir. Darhaqiqat, tegishli ismni (antroponim - ism, laqab, kunya, unvon, niknom...) o'rganishning dolzarbligi inson zotining o'ziga bo'lgan tinimsiz qiziqishi, shuningdek, zamonaviy fandagi antroposentrik yondashuvlarning ustuvor ekanligi ham shuni taqozo qilmoqda. Zero, insonning ismi unga butun umri davomida hamroh bo'ladi, rasmiy hujjatlarda shaxsini tasdiqlaydi, uning oila va kengroq muloqot doirasidagi muloqotlarida, jamiyatdagi ijtimoiy, huquqiy va insoniy aloqalarida kalit vazifasini bajaradi[3,4].

Laqab shaxsga asl ismidan alohida berilgan ikkinchi ism; faxriy unvon; xalifa va sultonlarning hukmronligini ifodalaydigan unvondir. Tilshunoslar laqabning tilda hukm surishini "nebez" holati bilan izohlaydilar. Nebez - "birovga kamchiligini yashirgan holda ehtiyotkorona murojaat qilish", degan ma'noni anglatadi. Biroq keyinchalik, "sifatlash, ta'riflash" ma'nosini anglatuvchi va, umuman, "odamlarning mehri sifatida olinib, jamiyatda uni ulug'laydigan ism" ma'nosini bildiruvchi na't laqab uchun ham qo'llanila boshlagan. Shunday qilib, laqab "maqtov yoki tanqidni ifodalovchi ism yoki sifat" ma'nosini olgan. Johiliyat davrida inson keyinchalik jamiyat tomonidan berilgan laqabga ega bo'lar, uning ismidan tashqari, uning jismi yoki fe'l-atvori tuzilishi yoki xususiyatini aks ettiruvchi bu laqab goh e'tirof, goh haqoratni bildirar edi [2;31].

O'rta asrlarda o'zbek oilaviy ismlariga nisbatan inglizlarnikiga o'xshash vaziyatni ko'rish mumkin. Garchi o'sha paytda o'zbeklarning familiyalari shunday atalmagan bo'lsada, ammo "otasining ismi" bilan yuritilgan. Otasining ismi

laqablardan, jismoniy xususiyatlardan, tugʻilib oʻsgan joyi, savdo-sotiq yoki tugʻma nuqsonlardan kelib chiqqan. VII-VII asrlarda arablarning Movarounnahr hududlariga bostirib kirishlaridan soʻng, mahalliy erkaklar “*Abu Ali ibn Sino* yoki gʻarbda *Avitsena* nomi bilan tanilgan, *Abu Rayxon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy* yoki ingliz tilida *Al-Biruni* kabi toʻliq nomlarni olishgan. Bu erda “*abu*” ota va “*ibn*” – oʻgʻil degan maʼnoni anglatadi. Mahalliy ayollarga kelsak, ularning ismlaridan oldin “*binni* yoki *binti*” ishlatilgan boʻlib bu “*qizi*” degan maʼnoni bildirgan. Ingliz familiyalariga kelsak, ularning aksariyati ish, kasb, hunar yoki jamiyatlardagi mavqeidan kelib chiqqan, agar bir kishi chilangar boʻlsa, uni *Rudolph Plumber-Rudolf Chilangar* deb atashlari mumkin boʻlgan, chunki koʻp hollarda oʻgʻillari otalarining kasb-korlarini davom ettirgan va bu bora-bora familiyaga aylangan. *Smith*, *Wright* va *Tailor* - uchta eng keng tarqalgan inglizcha familiyalardir. *Cook* va *Turner* ham juda mashhur. *Smith* familiyasi “*blacksmith-temirchi*” soʻzidan dan kelib chiqqan boʻlib, bu metall dan taqa kabi buyumlar yasash boʻyicha anʼanaviy kasb hisoblanadi. *Baker* (non pishiradigan kishi), *Shepherd* (qoʻyga qaraydigan kishi) va *Carpenter* (yogʻoch bilan ishlaydigan kishi) – bularning barchasi inglizcha familiyalardir. Xuddi shunday holatni oʻzbek oilalarida ham koʻrish mumkin. Masalan, “*Toshtemirov-Blacksmith*, *Poʻlatov-Steelman*, *Oʻroqboyev-Cropper*” bu odamlarning otalari taqachilik va temirchilik ustalari boʻlganlarini anglatadi. Koʻpgina inglizcha nasroniy familiyalar shaxsiy ismlardan kelib chiqqan va hech qanday oʻzgarishsiz familiyalarga aylangan. Koʻplab odamlarga *Nicholson* or *Harrison* kabi familiyalar berilgan. Yana *Simpson*, *Stephenson*, *Thompson*, *Robinson* and *Richardson* kabi boshqa familiyalar ham bor. *Wil* – *Walter* ning qisqacha shaklidir, shuningdek *Wilson* familiyasi ham bor. Shaxsiy ismning oxiridagi “s-oʻgʻli” degan maʼnoni anglatadi, masalan, *Jones*, *Thomas*, *Davies* va *Evans* kabi familiyalar mavjud. *Robin* yoki *Robert* kabi ismlar baʼzan Bobga qisqartiriladi, shuning uchun ingliz tilidagi mamlakatlarda *Bobs*, *Robbo* yoki *Steve* kabilar bor. Bunday vaziyatni deyarli barcha oʻzbek familiyalarida uchratish mumkin. Masalan, *Bahrom-Bahromov*, *Ravshan-Ravshanov*, *Jasur-Jasurov* va boshqalar. *Hamid*, *Qodir*, *Abdulloh* kabi islomiy ismlar odamlar orasida mashhur boʻlgan. [3;160].

Faqatgina 30-yillarda o'zbeklarning familiyalari majburiy bo'lib qoldi. XX asr "Ular odatda otning shaxsiy ismidan rus shaklidagi (-ev/ov) qo'shimchalarni qabul qilishni boshladi: *Rashidov, Abdullaev*. 30 yoki 40-yillarda tug'ilganlar familiyalari ko'pincha otasining ismi bilan yozilgan. Rasmiy-ishbilarmon aloqalar sohasida familiya endi shaxsiy ismga nisbatan shubhasiz ustunlikka ega bo'ldi, ammo oilaviy-maishiy aloqada bu jarayon hattoki shaharlarda ham hanuzgacha yakunlanmayapti" [4, 315b].

Albatta, familiya o'zbeklarning rasmiy antroponimik modelining ajralmas tarkibiy qismiga aylandi, ammo biz so'nggi o'n yilliklarning paydo bo'lgan tendentsiyasini eslatib o'tamiz: shakllangan -ov/-ev qo'shimchali familiya rad etilishi (masalan, *Sevara Nazarxon, Matluba Uzbek, Dilshod Razhab, Alisher Fayz, Dilshod Shams*). Ushbu jarayon qanchalik keng tarqalganligini oldindan aytish qiyin, chunki ruslashtirilgan antroponimik modeldan ko'ra sof milliylikni o'rnatish tendentsiyalari ko'plab pragmatik fikrlarga zid keladi: millat vakillarining asosiy qismida huddi oldingiday familiya va otasining ismi, ammo shunga qaramay, o'zbeklar orasida zamonaviy antroponimik modelni mutlaqo barqaror deb hisoblash mumkin emas.

Hozirgi vaqtda mutlaqo yangi turning antroponimik modeli tarqalmoqda, masalan: *Abdufayz Behzod o'g'li Fayzullaev*, bu erda otning nomi turkiy xilmaxillikda berilgan va familiya ko'pincha otadan emas, balki boboning ismi bilan berilgan. Ko'rinishidan, bu oilaning bir necha avlodlari birligini anglashga yordam beradi. Shunday qilib, antroponimik modelning turli xil tarkibiy qismlari turli xil ijtimoiy sohalarga qaratilgan, eng universal tarkibiy qism bu ko'p sohalardan o'tadigan shaxsiy ismdir va jamiyat asosan oila bilan cheklangan ko'plab odamlar uchun shaxsiy ism hayot davomida asosiy bo'lib qoladi [5;101].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib xulosa qiladigan bolsak, insoniyat jamiyatining ko'p asrlik rivojlanishidan ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimlarining bir-biriga o'xshashliklari nafaqat ilm-fanda, balki davriy hayotimizda uzviy aks etib kelayotganligining guvohi bo'lib turibmiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Begmatov E., O'zbek ismlari ma'nosi, T., 1998.- 604 b

2. Til, Ta'lim, Tarjima | Языз, Образование, Перевод | Language, Education, Translation. 2022
3. "PEDAGOGS" international research journal ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995
www.pedagoglar.uz Volume-32, Issue-1, April – 2023. P.- 159,161 b
4. Никонов В.А. Узбеки // Системы личных имен у народов мира. –М.: Наука, 1989.– 312-315b
5. "Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences" P.-99,102 b